

3. Студенцов В. Государство и естественные монополии / В. Студенців // Мировая эконом. и междунаро. отношения. – 1995. – № 9. – С. 86–97.
4. Hammer M. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution / M. Hammer, J. Champy. - N.Y.: Harper Collins, 1994.
5. Cleland D. The “Trigger Effects” of Reengineering. PMI: 27 th Annual Seminar./ D. Cleland // Symposium. - Boston: October 7-9, 1996.
6. Ансофф И. Стратегическое управление; пер. с англ. / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989.
7. Санталайнен Т. Управление по результатам: Пер. с фин. / Т. Санталайнен. – М.: Прогресс, 1988.
8. Патюрель Р. Создание сетевых организационных структур. / Р. Патюрель // Пробл. Теории и практики управления. - 1997. - №3.
9. Хентце И. Как преодолеть противодействие запланированным организационным изменениям. / И.Хентце и др. // Проблемы теории и практики управления. - 1997. - №3.
10. Наврузов Р. Об эффективности управления государственной собственностью / Р. Наврузов // Пробл. теории и практики управления. - 1997. - №1.

И. Гобыр

Исследование методов реформирования естественных монополий

В статье проведено исследование методов реформирования естественных монополий. Выявлены проблемы реформирования предприятий, в частности газовой отрасли.

I. Gobyр

Research methods for reforming natural monopolies

The paper studied the methods of reform of natural monopolies. There are problems of enterprise reforms, including gas industry.

Одержано 18.10.11

УДК 330.1

Ю.В. Дяченко, асп.

Донецький національний технічний університет

Еволюція концепції інтелектуального капіталу: досягнення й виклики

У статті досліджена еволюція концепцій інтелектуального капіталу, визначені причини різного трактування і структури інтелектуального капіталу в науковій літературі.

інтелектуальний капітал, людський капітал, структурний капітал, клієнтський капітал, еволюція інтелектуального капіталу

Постановка проблеми. сучасних умовах ефективність економіки, науково-технічний рівень виробництва, соціально-економічний прогрес залежать від обсягу накопичених суспільством знань та ефективності використання інтелектуальних ресурсів нації. Під впливом ринкових змін у суспільстві виникла необхідність у дослідженні нематеріальних ресурсів, зокрема, інтелектуального капіталу.

Підвищується значення освіти, науки, посилюється роль інтелектуальної діяльності в усіх сферах виробництва. У складі національного багатства домінування інтелектуального капіталу, а особливо людського капіталу стає очевидним. В нових

умовах основними виробничими ресурсами стають інформація та знання. Нині спостерігається перетворення інтелектуального капіталу на провідний чинник економічного зростання та міжнародного обміну, радикальних структурних зрушень, саме він стає головним у визначенні ринкової вартості високотехнологічних компаній та формуванні високого рівня конкурентоспроможності не тільки фірми, а й держави в цілому.

Але у той же час поняття інтелектуального капіталу знаходиться у розвитку, що вимагає наукового узагальнення й систематизації існуючих вже положень та подальшої розробки теоретичних аспектів особливостей формування, розвитку та застосування його в Україні.

Поняття "інтелектуальний капітал" досить широко використовується в наукових дискусіях, його вивченню приділяється велика увага в науковій літературі, однак дотепер не вироблено єдиного визначення цієї категорії.

Аналіз досліджень. Дослідженню інтелектуального капіталу і його впливу на економіко-суспільний розвиток, приділяється значна увага в сучасних роботах як закордонних, так і вітчизняних вчених. Великий вплив на дослідження поняття "інтелектуальний капітал" зробили такі закордонні вчені як Г. Беккер [1], В. Іноземців [2], Б. Леонт'єв [3], К. Свейби [4], Т. Стюарт [5], М. Фишер [6], Т. Шульц [7] та ін. Помітний внесок у розвиток світового наукового знання в сфері досліджень інтелектуального капіталу внесли й українські вчені: О.Б.Бутник-Сиверський [8], О.А.Гришнова [9], О.В.Кендюхов [10] та інші.

Однак, незважаючи на те, що дослідження даної проблеми було розпочато давно, запропоновано безліч визначень поняття "інтелектуальний капітал" і його структури, дотепер немає єдиної думки, що ж це таке. Крім того, часто плутають поняття "людський капітал" і "інтелектуальний капітал". Все це обумовило вибір теми даного дослідження.

Мета й завдання статті складаються в дослідженні еволюції поглядів на поняття "інтелектуальний капітал", а також у визначенні причини різного трактування поняття "інтелектуальний капітал" і його структури в науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Під впливом ринкових змін у суспільстві виникла необхідність у дослідженні нематеріальних ресурсів, зокрема, інтелектуального капіталу. Початок для дослідження категорії "інтелектуальний капітал" поклало саме поняття "капіталу".

Основоположник класичної політекономії Адам Смит розглядав капітал як фактор створення вартості. Смит виділяв два види капіталу: основний і оборотний. Він вважав, що основний капітал приносить дохід тільки в процесі обігу, а оборотний капітал приносить дохід, "не надходячи в оборот" [11]. Карл Маркс продовжив і системно розвив наробітку Смита, дослідивши процеси походження, утворення, кругообігу й нагромадження капіталу. Сутність капіталу він розглядав на основі вчення про прибавочну вартість у процесі відтворення [12]. На відміну від них, Д. Риккардо визначав капітал як зайняту у виробництві частину багатства, необхідну для використання праці [13]. Проаналізувавши роботи своїх попередників, А.Маршал припустив, що капіталом є сукупність речей, без яких виробництво не могло б здійснюватися з однаковою ефективністю, але які не є безкоштовними дарунками природи [14].

У зв'язку з еволюцією економічної думки виникає необхідність у дослідженні людського капіталу як особливої форми або частини капіталу. Теорія людського капіталу ґрунтується на комплексних досягненнях інституціональної теорії, неокласичної теорії, неокейнсіанства й інших частних економічних теоріях.

Виникнення цієї концепції пов'язане з розумінням зростання ролі людини в суспільному відтворенні й накопичених результатах його діяльності, його впливу на темпи і якість розвитку суспільства.

Хоча поняття "людський капітал" було уведено ще А. Смитом і Дж. Стюартом Миллем, однак тоді не було проведено його детальне дослідження. Наприкінці 50-х - початку 60-х років ХХ століття концепцію людського капіталу було сформульовано американським економістом, представником чиказької школи Т. Шульцем. В 1961 році Т.Шульц опублікував свою роботу "Інвестиції в людський капітал", у якій порівнював людину в економічному змісті з речовинним капіталом, що використався у виробництві, а утворення розглядав як інвестиції в людський капітал [7]. Поряд із Шульцем розробкою теорії людського капіталу займався американський вчений Г. Беккер. Він розглядав людський капітал як сукупність людських здатностей, за допомогою яких виникає можливість одержувати дохід. Зокрема, згідно Г.Беккеру, інвестиції в освіту є однією з вигідних форм вкладення капіталу. [1].

У сучасних трактуваннях поняття людського капіталу розрізняється, також воно найчастіше суперечливо. Так, С. Фишер під людським капіталом розуміє міру втіленої в людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає вроджені здатності й талант, а також освіту й придбану кваліфікацію [6]. Э. Брукінг під людським капіталом розуміє сукупність колективних знань співробітників підприємства, їхніх творчих здатностей, вмінь вирішувати проблеми, управлінських, керівних і підприємницьких якостей [15]. Т. Стюарт вважає, що людський капітал є складовою частиною інтелектуального капіталу й розуміє під ним наявність знань і вмінь використовувати останні для задоволення потреб клієнтів [5]. Тобто, виходячи із власних системних поглядів на природу людського капіталу, звертаючи увагу на різні аспекти його прояву, дослідники по-різному трактували його сутність.

При вивченні поняття "людський капітал" вчені неоднозначно підходять і до виділення його структури. Згідно Г. Беккеру, до складу людського капіталу включається капітал освіти (знання загальні і спеціальні), капітал здоров'я, капітал професійної підготовки (кваліфікація, навички, виробничий досвід), капітал міграції, а також володіння економічно значимою інформацією й мотивацією до економічної діяльності [1]. А.И. Добрынин до складу людського капіталу включає наявний у людини запас здоров'я, знань, навичок, здатностей, мотивацій, які сприяють росту його продуктивності праці й впливають на зростання доходів [16].

Для зняття суперечливості в розумінні людського капіталу, що склалась в сучасній економічній теорії, необхідно розрізнити його трактування в широкому й вузькому змісті. У широкому змісті слова людський капітал - це інтенсивний продуктивний фактор розвитку економіки, суспільства й родини, що включає утворену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної й управлінської праці, середовище перебування й трудової діяльності, що забезпечують ефективне й раціональне функціонування людського капіталу як продуктивного фактора розвитку. У вузькому змісті слова людський капітал - це капітал у вигляді сукупності знань, навичок, досвіду. У деякому змісті це частина інтелектуального капіталу.

На основі аналізу сучасних розробок можна представити узагальнену структуру людського капіталу у вигляді наступної таблиці (таб.1):

Таблиця 1 – Структура людського капіталу

Структура людського капіталу	Опис
Освіта	містить у собі знання, які одержує людина протягом всього життя (загальні й спеціальні)
Професійна підготовка	навички, досвід роботи, кваліфікація
Здоров'я	Ділиться на: - моральне здоров'я - забезпечується моральним кліматом у родині, на роботі, у колективі; - фізичне здоров'я - містить у собі не тільки вроджений і придбаний стан здоров'я, але й спадковість, вік, умови праці, стан навколишнього середовища
Загальна культура	містить у собі виховання, творчі похилості людини, інтелект, людські якості (комунікабельність, відповідальність, досвідченість, творче мислення)
Мотивація	мотивація до економічної й трудової діяльності, до навчання
Здатність до міграції	здатність людини виконувати завдання поза місцем роботи - відрядження, включаючи виїзд за кордон
Дохід	результат використання людського капіталу

Складено автором на основі [17, 18, 19, 20, 21]

Представлена таблиця дає найбільш повне поняття про структуру людського капіталу й дозволяє найбільш широко розглянути перераховані елементи людського капіталу.

В умовах сучасної економіки все більшого значення набуває інтелектуалізація людського капіталу, з'являється необхідність досліджувати область інтелектуального капіталу. В результаті зміни характеру праці, підвищення його інтелектуальної складової, а також внаслідок необхідності більш повного обліку основних факторів, що беруть участь у виробництві (у тому числі праці), на основі теорії людського капіталу виникає категорія інтелектуального капіталу.

Роль цієї специфічної форми людського капіталу особливо зростає в епоху інформатизації суспільного виробництва.

Категорія "інтелектуальний капітал" сформувалася не відразу й пройшла довгий шлях становлення. Так, Брукінг Э. визначає інтелектуальний капітал як термін для позначення нематеріальних активів, без якого компанія не може існувати [15]. Згідно Макдональду Х. інтелектуальний капітал - це знання, які є в організації й можуть використатися для одержання різних переваг перед конкурентами [22].

В.Л.Іноземців трактує поняття інтелектуальний капітал у такий спосіб: "Інформація й знання, ці специфічні по своїй природі й формам участі у виробничому процесі фактори, у рамках фірм приймають вигляд інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал являє собою щось начебто "колективного мозку", що акумулює наукові й повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі й імідж фірми" [2, с.322].

Під інтелектуальним капіталом того або іншого суб'єкта Б. Леонтьєв розуміє вартість сукупності наявних у нього інтелектуальних активів, включаючи інтелектуальну власність, його природні й придбані інтелектуальні здатності й навички, а також накопичені їм бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами [3]. Суть

інтелектуального капіталу в цьому підході в основному зводиться до здатностей людини, його знань, можливостей.

У протилежному трактуванні цей термін використовується для позначення нематеріальних активів, без яких підприємство зараз не може існувати. Так, П. Цибулев, розглядаючи інтелектуальний капітал у широкому сенсі, дає таке його визначення: це знання, які можуть бути перетворені в прибуток і оцінені [23]. Отже, він дотримується підходу, відповідно до якого інтелектуальний капітал трактується як знання. Т.Стюарт вважає цю категорію сумою знань всіх працівників компанії, що забезпечує її конкурентоспроможність. Як видно із цього визначення, базовим поняттям у визначенні інтелектуального капіталу стають всі загальні знання, які сконцентровані в тій або іншій фірмі [5]. Л. Прусак визначає інтелектуальний капітал як інтелектуальний матеріал, формалізований, зафіксований і котрий використовується для виробництва більш коштовної речі [24].

Інтелектуальний капітал у сучасному розумінні - це насамперед люди й знання, якими вони володіють, а також їхні навички, зв'язки все те, що допомагає ефективно їх використати. Інтелектуальний капітал - це сума знань, досвід, професійна підготовка всіх працівників підприємства, установи й держави в цілому, включаючи інтелектуальну власність, інформацію у вигляді бази даних, напрацьовані людські зв'язки.

Розходження в трактуваннях говорить про те, що між вченими існують протиріччя у підходах до даного визначення. Це не виходить, що хтось із них не прав. Як і категорія "людський капітал", "інтелектуальний капітал" одними вченими розглядається в широкому змісті слова, а іншими - у вузькому. Звідси й виникають протиріччя в трактуваннях.

Інтелектуальний капітал у вузькому змісті слова є частиною людського і являє собою сукупність знань, навичок, умінь, які забезпечують можливість створення прибутку в процесі руху інтелектуального капіталу. Представниками такого розуміння інтелектуального капіталу є Т. Стюарт [9], Л. Эдвинссон [17], А.Н Козирев [22] та ін.

Людський капітал у вузькому змісті слова являє собою частину інтелектуального капіталу, який трактується широко. В свою чергу, інтелектуальний капітал має двоїсту природу: з одного боку, він є засобом нагромадження людського капіталу (сформовані попередніми поколіннями знання, наукові розробки), а з іншого боку - є результатом функціонування людського капіталу (знову створені знання, теорії, що здобувають досвід) [23].

Людський капітал в широкому змісті, містить у собі інтелектуальний капітал, а інтелектуальний капітал у широкому змісті містить у собі людський капітал.

Найбільш яскраве розходження в розумінні інтелектуального й людського капіталу проявляється в їхній класифікації. Як і у випадку людського капіталу, до класифікації інтелектуального капіталу не існує єдиного підходу. Так, Б. Леонт'єв виділяє три основні складові інтелектуального капіталу [23]:

- людський капітал, до якого відносять людей з їхнім інтелектом, кваліфікацією й знаннями;

- структурний капітал, у тому числі інтелектуальна власність і документована інформація;

- клієнтський (ринковий) капітал, включаючи ділову репутацію й зв'язки зі споживачами. Тобто, по Леонт'єву, інтелектуальний капітал - ширше людського, включає останній як складову частину. Традиційно до людського капіталу відносять знання, досвід, вміння, кваліфікацію, людські зв'язки. Людський капітал не відбивається в активі фірми, тому що він фірмі не належить. Для керування людським

капіталом, необхідно відслідковувати такі параметри, як освіту, кваліфікацію, професійні похилості, пов'язані з роботою знання й вміння.

Структурний капітал містить у собі права інтелектуальної власності, інформаційні ресурси, інструкції й методики роботи, систему організації підприємства, фірми. До структурного капіталу відносять систематизовані знання, у тому числі ноу-хау, права інтелектуальної власності, систему фінансових взаємин, інструкції, положення, стандарти, нагороди.

Аналогічного розуміння співвідношення інтелектуального й людського капіталу дотримується А. Чухно. Відповідно до його класифікації, інтелектуальний капітал ділиться на дві великі складові частини: людський капітал і структурний. Перший елемент втілений у працівниках компанії у вигляді досвіду, знань, навичок, здатностей до нововведень. Друга частина інтелектуального капіталу включає технічне й програмне забезпечення, організаційну структуру, патенти, торговельні марки, все те, що дозволяє персоналу реалізовувати свій виробничий потенціал [3].

Цибулев П. виділяє три складові інтелектуального капіталу: людський капітал, права на об'єкти інтелектуальної власності й структурний капітал. Правами на об'єкти інтелектуальної власності є винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, твори мистецтва, комп'ютерні програми, бази даних. Вони є віддільними як від людини, так і від підприємства. Що стосується структурного капіталу, те це технологічно-організаційні схеми, комп'ютерні мережі, тобто нерозривно пов'язані з підприємством результати інтелектуальної праці [2].

Існують і інші підходи. Е. Брукинг виділяє наступні складові інтелектуального капіталу: активи ринку, активи інтелектуальної власності, гуманітарні активи й інфраструктура. Гуманітарні активи - це людські ресурси, оскільки Е. Брукинг вважає, що це знання, вміння й навички, які використовуються фірмою, але фактично перебувають у власності її співробітників. До інфраструктурних активів відноситься філософія керування фірми, її культура й бізнес традиції. Під активами інтелектуальної власності Е.Брукинг розуміє патенти, торговельні марки, авторські права, які були створені працівниками, але перебувають у власності фірми. Ринкові зв'язки - це клієнтські зв'язки, договори й контракти [15].

К. Свейби виділяє наступні елементи інтелектуального капіталу: внутрішню й зовнішню структуру, індивідуальну компетентність [4].

Проведений аналіз структури інтелектуального капіталу, яка пропонується різними вченими, показав, що всі види інтелектуального капіталу доповнюють один одного. З урахуванням можливості розуміння категорій у широкому й вузькому змісті, загальну класифікацію можна представити у вигляді схеми (рис. 1):

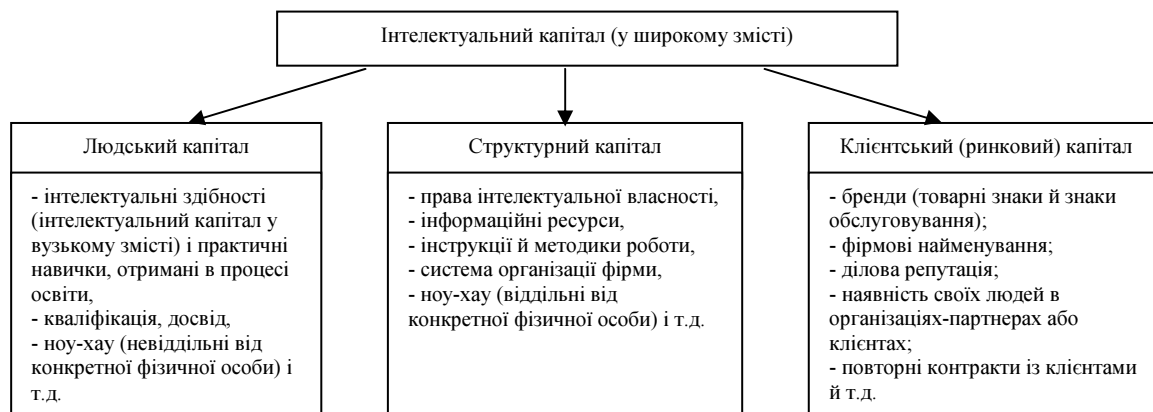

Рисунок 1 – Структура інтелектуального капіталу в широкому змісті слова

Представлений малюнок дозволив найбільш повно відбити всі елементи, які містить у собі структура інтелектуального капіталу.

Висновки. Таким чином, поняття "інтелектуальний капітал", незважаючи на те, що воно широко застосовується, не вивчено в достатній мірі. Не існує і єдиної класифікації інтелектуального капіталу. Перехід суспільства до економіки знань, вимагає більш детального вивчення поняття "інтелектуальний капітал".

Розвиток теоретичних поглядів на сутність категорії "інтелектуальний капітал" і "людський капітал" перебуває у фазі активного наукового пошуку. Це об'єктивно визначено тим фактом, що самі досліджувані феномени не виявилися повною мірою, не сформована остаточно їхня господарська роль.

Важливе науково-практичне завдання подальшого дослідження представляє виявлення кількісної визначеності й вимір людського й інтелектуального капіталу. Від рішення цього завдання буде багато в чому залежати можливість їхнього ефективного використання.

Список літератури

1. Беккер Г.С. Человеческое поведение. Экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г.С.Беккер; пер. с англ. Р.И. Капелюшников. - М.: ГУВШЭ, 2003. – 325 с.
2. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества / В.Л. Иноземцев. - М.: "Academia" - "Наука", 1998. - 640с.
3. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б.Б.Леонтьев. - М.: Издательский центр "Акционер", 2002. - 200с.
4. Sveiby K.E. Methods for Measuring Intangible Assets. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sveiby.com/articles/MeasureIntangibleAssets.html>.
5. Стюарт Томас А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций. - М.: 2007. – 368 с.
6. Фишер С. Экономическая теория / С.Фишер, Р.Дорнбуш, Р.Шмалензи. - М.: Юнити, 2002. – 285 с.
7. Schultz Theodore W., Investment in Human Capital, American Economic Review LI, March 1961, 1–17, American Economic Association Presidential Address.
8. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект // Інтелектуальний капітал – 2002, № 1.-С.16-27.
9. Грішнова О.А. Людський капітал – визначальний чинник відродження національної економіки / О.А.Грішнова // Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: моногр.: у 2 ч. – Ч. 2. – К.: КНУБА, 2009. – С. 6-21.
10. Кендюхов О.В. Класифікація інтелектуального капіталу // Прометей. – Донецьк: ДЭГИ; ІЭПИ НАН України. – 2004. – Вып. 15. – С. 65-71.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. - М.: Соцэкгиз, 1962, 654 с.
12. Маркс К. и Энгельс Ф. Избранные произведения в 2-ух т. М.: 1966, Т. 1. 648с.
13. Риккардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Риккардо. – М.: 1955.
14. Маршал А. Принципы политической экономии / А.Маршал. - М.: Прогресс, 1984.- Т.3. - 352с.
15. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э.Брукинг; пер. с англ, под ред. Л. Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001. - 288 с.
16. Добрынин А.И. Экономическая теория: Учебник / А.И.Добрынин, Г.П.Журавлева, Л.С.Тарасевич; под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. - М.: ИНФРА-М, 2003. — 714 с.
17. Добрынин А.Н. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А.Н.Добрынин, С.А.Дятлов. - СПб.: «Наука», 1999. - С. 6-7.
18. Корогодін І.Т. Соціально-трудова система: проблеми методології та теорії/монографія / І.Т.Корогодін. - М.: ПАЛЕОТИН, 2005. – 120 с.
19. Климов С.М. Интеллектуальные ресурсы организации / С.М.Климов. – СПб.: ИВЭСЭП, «Знание», 2000. - С. 21-22.
20. Абалкин Л.И. Стратегический ответ России на вызовы нового века / Под ред. Л.И. Абалкина. М.: Изд-во «Экзамен», 2004. - С. 21-22.

21. Костюк В.Н. Теория эволюции и социоэкономические процессы / В.Н.Костюк. - М.: Едиториал УРсс, 2004. - С. 120-121.
22. Комаров И. Интеллектуальный капитал // Персонал. -2000.-№ 5. - С. 54–62.
23. Цибульов П.М. Введення до інтелектуальної власності / Навчальний посібник. – К.: «Держ. інст. інтел. власн.», 2008. - 124 с.
24. Prusak L. Working Knowledge: How organizations manage what the know // Harvard Business School Press.– 2004.

Ю.Дяченко

Эволюция концепции интеллектуального капитала: достижения и вызовы

В статье исследована эволюция концепций интеллектуального капитала, определены причины разного трактования и структуры интеллектуального капитала в научной литературе.

J. Dyachenko

Evolution of the concept of the intellectual capital: achievements and calls

In article evolution of concepts of the intellectual capital is investigated, the reasons of different interpretation and structure of the intellectual capital in the scientific literature are defined.

Одержано 06.10.11

УДК 658.16

Н.А. Бочарова, канд. екон. наук, Р.С. Верьовка, студ.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Розробка алгоритму визначення кризового стану автотранспортного підприємства

В статті проаналізовано існуючі коефіцієнти вияву кризи на автотранспортному підприємстві. Виведено модель, яка допомагає розпізнати, на якій стадії кризи перебуває підприємство: стійка фінансова стійкість, поява фінансової нестійкості, сильна фінансова нестійкість. Запропоновано заходи, що необхідно застосовувати на кожній стадії кризи: підтримка фінансового стану, санація АТП, реорганізація підприємства.

антикризове управління, криза, кризовий стан, банкрутство, фінансовий стан, санація, ліквідація, реорганізація

Постановка проблеми. Актуальність антикризового управління відображає сучасний стан економіки країни. В результаті загострення кризи виникли проблеми неплатежів підприємств, збитковість виробництва товарів та послуг. Дослідження питання застосування антикризового управління проводились багатьма вченими, при цьому широко використовувався досвід зарубіжних країн. Але поки що це питання розглянуто недостатньо повно і якісно. У зв'язку з цим набуває важливості питання встановлення алгоритму застосування заходів антикризового управління при визначенні кризового стану підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні дослідження антикризового управління висвітлювалися в роботах наступних вітчизняних і зарубіжних вчених, вчених країн СНД: Г.З. Базарова, С.Г. Беляєва, Л.П. Белих, Є. Бріхгема, І.А. Бланка, О.І. Волкова, Є.П. Жаровської, Г.П. Іванова, Г.Г. Кірейцева,